

KALANDOZÁSOK A MENTOR KRITIKUS BARÁTI SZEREPE KÖRÜL

Irodalomtörténeti és bibliai párhuzamok

Nagy Krisztina

ORCID: 0000-0002-5424-0646

Evangelikus Hittudományi Egyetem

adjunktus

E-mail: honthegeyi.nagy.krisztina@lutheran.hu

Balogné Vincze Katalin

ORCID: 0009-0005-2538-1537

Evangelikus Hittudományi Egyetem

tudományos munkatárs

E-mail: katalin.vincze@lutheran.hu

DOI: 10.56037/978-963-646-400-4.15

A tanulmány a mentorok kritikus baráti szerepét járja körül irodalomtörténeti és bibliai példák segítségével. A kritikus baráti szerep csak egy a mentori szerepek közül, látszólag nem is a legfontosabb, a hozzá való viszony mégis hat arra, ahogyan a mentor a mentori feladatkörhöz, szerephez általában, illetve a további mentori szerepekhez viszonyul. A kritikus baráti szerep talán szokatlan szempontú vizsgálata az olvasók számára érdekes és hasznos lehet, amikor ezen a szerepen gondolkodnak.

Kulcsszavak: kritikus barátság / barát / kritika / Biblia / irodalomtörténet

EXPLORATIONS AROUND THE ROLE OF MENTORS AS CRITICAL FRIENDS

Examples From the Bible and Literary History

In this study, the authors explore the role of mentors as critical friends through examples from the Bible and literary history. The role of the critical friend is just one – and seemingly not the most important – role among many a mentor has; yet their relationship to this role influences how they generally relate to their mentoring duties and character, as well as to other mentoring roles. This – per-

haps unconventional – examination of the critical friend role may be interesting and useful for readers when they reflect on this role.

Keywords: critical friendship / friend / criticism / Bible / literary history

Bevezetés

A mentorálás a hivatásgyakorlásba való bevezetés, azaz az indukció speciális (egyben legelterjedtebb és gyakran egyetlen) formája, fő stratégiája,¹ amely tapasztalt (és gyakran képzett) mentorok közreműködésével a munka valós terepén nyújt szakmai, szakmaszocializációs és érzelmi/személyes támogatást a mentoráltaknak annak érdekében, hogy a szakmai tanulás különböző típusainak, módszereinek segítségével biztosítsa és elősegítse szakmai tanulásukat, ezáltal kompetenciáik fejlődését.² A mentorálási folyamat során a mentor támogatói feladatok sokaságát látja el, ezért a mentori szerepek összetettek és sokrétűek.³ Ezek egyike a kritikus baráti szerep.⁴ Tanulmányunkban arra mutatunk rá, hogy a hozzá való viszonyulás, annak el- vagy el nem fogadása, gyakorlásának hogyanja hat arra, sokat mond el arról, ahogyan a mentor a mentori feladatkörhöz, szerephez általában, illetve a további mentori szerepekhez viszonyul.

Most, amikor az Evangélikus Hittudományi Egyetem már három éve folytatja mentortanári és elindította mentorlelkészi képzését, érdekes és hasznos lehet ezt a szerepet – kissé szokatlan módon – irodalomtörténeti és bibliai példák segítségével elemezni annak érdekében, hogy a képzésben oktatók és hallgatóink, valamint a gyakorló mentorok számára lehetőséget teremtsünk arra, hogy a kritikus baráti szerepen elgondolkodjanak, azt elemezzék, reflektáljanak vele kapcsolatos érzéseikre, gondolataikra, esetleges problémáikra, félelmeikre, velünk kalandozzanak a kritikus baráti szerep körül.

¹ NORMAN – FEIMAN-NEMSER 2005.

² Lásd például WOOD–STANULIS 2009; European Commission 2010; NAGY 2020.

³ Lásd például M. NÁDASI 2011; MOLNÁR et al. 2015; KOTSCHY et al. 2016; NAGY 2020.

⁴ KOTSCHY et al. 2016.

A kritikus barátság mint mentori szerep

A mentorálás meghatározó hazai szakirodalmi közül a kritikus barátságot mint mentori szerepet a *Mentorok tevékenységének támogatása* című segédanyag emeli ki, bővebb kifejtésére azonban ott sem kerül sor.⁵ (Más munkákban ez a szerep nem vagy korántsem ilyen nagy hangsúllyal jelent meg.)⁶ Ezek fényében nagyon érdekes kérdés, hogy vajon mennyire része a kritikus barátság a hazai mentorok szereprepertoárjának, mennyi támogatást kapnak e téren fejlődésükhöz, különös tekintettel arra, hogy egy kutatás szerint a kelet-európai mentortanárok számára e szerep megértése, kezelése nehézséget jelent.⁷

A kritikus barátságról a hazai neveléstudományi szakirodalomban Simon Gabriella írt a legrészletesebben *A kritikus barát módszer – A kritika művészete* című tanulmányában.⁸ A továbbiakban erre támaszkodva vizsgáljuk meg a fogalmat. Simon szerint a kritikus barát kifejezés egyszerre utal a kritikus baráti szerepben lévő személyre, a szerepre, amelyet gyakorol és a módszerre, amelyet alkalmaz. (Egyes újabb szakirodalmak szerint a kritikus barátság lehet a mentori együttműködés végső szakasza, kiteljesedése is.)⁹

A kritikusbarát-módszer az iskolák világában alkalmazva elsősorban az intézményi értékelés fejlesztésében, a tanulás és a tanítás folyamatainak hatékonyabbá tételében, a tanulószervezetté válás, a pedagógusok „szakmai tevékenységének, önreflexiós gyakorlatának facilitáló attitűddel történő segítségével jelenik meg”,¹⁰ továbbá mentális egészségük megőrzésében. Ezek mind különösen fontosak a mentorálás folyamatában. E módszer bizalmon alapul, amely jelenti egyrészt a kritikus barát megbízhatóságába, másrészt (az adott szakterületre és a kritikus barátságra vonatkozó) szakértői mivoltába, hozzáértésébe vetett hitet. Alkalmazásának sikere múlik a fejlődni vágyó egyénen (esetleg szervezeten) is: el kell köteleződnie, akarnia kell a fejlődést, a tanulást – melyben az önreflexió kiemelt szerepet játszik –, hinnie kell tudni abban, hogy kritikus barátjának működése ezt szolgálja. A kapcsolatban mindkét fél felelősséget vállaló felnőttként vesz részt.

A kritikus barát jellemzőit, kompetenciáit Simon részletesen leírja,¹¹ itt csak a legfontosabbakat emeljük ki. Ezek szerint a kritikus barátot „magas fokú szakmai és

⁵ Uo. 10. o.

⁶ Lásd M. NÁDASI 2011; MOLNÁR et al. 2015; *Útmutató* 2016/2019.

⁷ JONES 2009.

⁸ SIMON 2011.

⁹ SREB 2018, 34. o.

¹⁰ SIMON 2011, 48. o.

¹¹ Uo.

szakértői képzettség, pedagógiai és mesterségbeli tudás, valamint a folyamat sajátosságainak ismerete jellemzi,”¹² továbbá a kritikai analízisre, a professzionális reflexió alkalmazására és a konstruktív visszajelzések nyújtására való képesség. Ehhez magas szinten kell birtokolnia és a gyakorlatban alkalmaznia az eredményes kommunikációt lehetővé tevő kompetenciákat. A mentorálttal való kommunikációját a figyelem (aktív [meg]hallgatás) és a problémamegoldásra való törekvés jellemzi: gondolatait tiszta, világos formában fogalmazza meg, jól kérdez az elvárások és a szándékok tisztázása, meghatározása érdekében. „Bátorítja a hatékony problémamegoldást. Nem ítélkezik, érzékeny, kritikus visszajelzést ad, amelyre a kliens válaszolhat, így nem kerül védekező szerepbe.”¹³ Azaz a mentoroknak kritikus barátként szükségük van „a mentori kommunikációt és kapcsolattartást hatékonyan támogató »nyelv« elsajátítására is.”¹⁴

A fogalmak értelmezése

A kritikus barát kifejezés különös, feszültséggel teli,¹⁵ hisz a kritika ítélet, kételkedés, bírálat, a barátság pedig szeretetkapcsolat, a baráttól szeretetet, elfogadást, megértést várunk, nem kritikát. Vagy mégis az az igazi barát, aki vállalja a kritika kimondását, és aki ezt nemhogy eltűri barátjától, de várja is? Hisz nem a szeretet és a megértés hiányát látja benne, hanem az őszinteséget és a jóakaratot, éppen ezekben ragadja meg a barátság lényegét. És az az igaz barátság, amely mindezt elbírja, talán még épít is rá?

Hogy a témához közelebb kerüljünk, érdemes lehet Szókratész módszerét alkalmazva áttekinteni a szavak jelentését.

Barát, barátság

Barát: „1. Két vagy több személy [...], akit kölcsönös vonzalom, bizalom, szeretet, ragaszkodás köt össze a másikkal [...]. 2. Az a személy, testület v. közösség, aki, amely szeretettel, jóakarattal, segítő szándékkal van vki(k) iránt.”¹⁶

Barátság: „1. Két v. több [...] személy közötti érzelem, lelki vonzalom, meleg ro-

¹² SIMON 2011, 55. o.

¹³ Uo. 10. o.

¹⁴ NAGY 2020, 125. o.

¹⁵ SIMON 2011.

¹⁶ *A magyar nyelv értelmező szótára* 1: 416. o.

konszenz, meghitt kapcsolat, viszony. 2. Rokonszenven alapuló kölcsönös jó viszony, segítség, támogatás [...]. 3. Rokonszenvező jóakarat. [...] 4. Jóság, szívesség.”¹⁷

A kritikus barát, kritikus barátság esetén nem a szó legelső értelmére kell gondolnunk. Nem arról van szó, hogy a barát kritikus. A kapcsolat alapja nem a kölcsönös vonzalom, szeretet, ragaszkodás, habár bizalom, rokonszenz, jó viszony és elköteleződés nélkül e kapcsolat nem működhet. A (jóakaratú) támogatás, segítség aspektusa azonban nagyon fontos: a kritikus barát ugyanis szakértő szakmai segítő, támogató, aki támogatottja fejlődéséért dolgozik – ez pedig a fenti pozitív érzelmek nélkül elképzelhetetlen –, ebben az értelmezésben a kritikus barátság nem szereteten alapuló, hanem szakmai kapcsolat.

Érdekes lehet itt megállni és kis kitérőt téve megvizsgálni, hogyan vélekedett a barátságról Cicero, az ókori rétor és filozófus. Szerinte „semmi nem annyira alkalmas és megfelelő kedvező vagy kedvezőtlen körülmények esetén”, mint a barátság.¹⁸ Milyen barátság előbbre való tehát mindennél Ciceró számára? Érdeklarátságról volna itt szó? Sajátos lekötelezettségről? Szimpátiáról? Sorsközösségről?

Bár a római *amicitia* (barátság) a lexikon¹⁹ szerint elsődlegesen Róma és más népek békés egymás mellett élését szolgálja, mégsem szerződésre, hanem informális találkozásokra épül, de ez a kapcsolat akár szövetségi viszonyba is torkollhat. A köztársaság késői szakaszában kifejezetten személyes politikai kapcsolatokat írtak le ezzel a szóval. A császár barátainak azok számítottak, akik audienciáira bejáratosak voltak. Végül megszületett „a római nép barátja” kitüntető titulusa is. A fogalomnak ez a fajta használata a barátság fent bemutatott hivatalosabb, formálisabb értelmezéséhez kapcsolható.

Az olyan – máig használt – kifejezések,²⁰ mint például „barátságot kötni”, „ápolni a barátságot”, „a barátság köteléke”, „barátságosan fogadni az idegeneket”, a közéleti kontextus mellett azonban néhány személyesebb jellegű antik írásban is megtalálhatók. Ilyen írás Cicero idézett műve is, amely egy barát halála kapcsán járja körül a barátság kérdését. Mit érne az élet, ha örömeit és bánatát nem volna kivel megosz-

¹⁷ Uo. 417. o. A barát, barátság szócikkek tartalmát változatlan formában közli az MTA jelenleg készülő és részleteiben már elérhető nagyszótára (*A magyar nyelv nagyszótára*, lásd: <https://nagyszotar.nytud.hu/index.html>).

¹⁸ Cic. *Amic.* 17.: „...ego vos hortari tantum possum ut amicitiam omnibus rebus humanis antepōnatis; nihil est enim tam naturae aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas.” Saját fordítás: „Amennyire csak lehet, buzdítalak titeket, hogy a barátságot minden emberi dolognál előbbre valónak tartsátok: ugyanis semmi nem annyira alkalmas és megfelelő jó vagy rossz dolgok esetén [mint a barátság].”

¹⁹ HAUSMANINGER 1979.

²⁰ <https://logeion.uchicago.edu/amicitia> (megtekintés: 2025. február 5.).

tani?²¹ Meg is állapítja, hogy míg a görögöktől megismert bölcsesség kritériumait lehetetlen meghatározni,²² az erényekben pedig nem tudjuk elérni a tökéletességet,²³ sőt a rokoni kapcsolatokban is továtűnhet a jó szándék,²⁴ amennyiben viszont nem a mindennapos és a középszerű barátságokról szólunk, hanem a valódi és tökéletes barátságról, az „a kedvező helyzeteket ragyogóbbá, a kedvezőtleneket könnyebbé teszi a megosztás és az megbeszélés által”.²⁵ Cicero barátságról szóló gondolatmenete ugyan nem nélkülözi a haszonelvűséget, ám emblematikusan jelzi, hogy a közös ügyek a személyes érintettséggel nemcsak vulgáris vagy középszerű módon kapcsolódhatnak, de a valódi baráti kapcsolatok a halál által fenyegetett emberi élet még teljesebb megélésének lehetőségét is nyújtják. „Akinek pedig igaz barátja van, benne saját képét is megpillanthatja.”²⁶

Kritika, kritikus

Kritika: „1. Bírálát [...]. Elfogult, építő, jóindulatú, kemény, méltató, segítő, szigorú, tárgyilagos [...] 2. A kritikusok összessége ill. működése.”²⁷

Kritikus: „I. 1. Olyan személy, aki bíráló, értékelő magatartású, ilyen hajlamú. [...] II. 1. Irodalmi, képzőművészeti, zenei, színházi stb. bírálatok írásával – rendsz. hivatásszerűen – foglalkozó személy. [...] 2. Olyan ember, aki szeret bírálni, kritizálni, akinek mindenre van bíráló megjegyzése.”²⁸

Kritizál: „1. Akadémikuskodva és kellemetlenkedve bírálgat vkit, vmit; folytonosan hibát talál vkiben, vmiben. [...] 2. Bírál. (1) Élesen bírálta a vezetőség munkáját. Ellenzéki mindenki lehet. Ahhoz nem kell egyéb, csak támadni és kritizálni.”²⁹

A kritika tehát a görög/latin eredetinek megfelelően elsősorban bírálatot jelent, amely lehet építő, jóindulatú, méltató, segítő és tárgyilagos, de lehet elfogult, megsemmisítő, túl szigorú is. A kritikus pedig olyan személy, aki ezt a bírálatot – gyakorta hivatásszerűen – megalkotja. Jelenleg nekünk ez az értelmezés a fontos. A kri-

²¹ Cic. *Amic.* 22.

²² Uo. 18.

²³ Uo. 22.

²⁴ Uo. 19.

²⁵ Uo. 22.: „Nam et secundas res splendidiore facit amicitia et adversas partiens communicansque leviores.”

²⁶ Uo. 23.: „Verum enim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui.”

²⁷ *A magyar nyelv értelmező szótára* 4: 484. o.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo. 484–485. o.

tikus barát fogalomban fent jelzett látszólagos ellentmondásra is felhívja azonban a figyelmet az idézet, hisz a kritikus szóban találkozunk a hivatásos, hozzáértő bíráló és a bírálógató laikus, aki szeret kritizálni. Érdekes, hogy a *kritizál* ige már csak ezt viszi tovább, itt már nem jelenik meg a ’művészi alkotásról bírálatot készít’ értelem – lásd a szót szöveggörnyezetben értelmező példamondatokat. Mindez rámutat arra, hogy a kritika, kritizál szavakhoz a magyar nyelvben erősen kapcsolódik a negatív értelmezés, miközben a kritikátlan szó jelentése is egyértelműen negatív.³⁰ Így nem könnyű nyelvünkben megtalálni a kritikátlan, hiszékeny, mérlegelés, megfontolás nélkül elfogadó és a gyakran túlzottan, akadékoskodóan bíráló értelmezés közötti középutat. Ez utalhat arra, hogy miért gyökerezik meg nehezen a miénkhez hasonló kultúrkörben, a hazaihoz hasonló szervezeti kultúrákban a kritikus barát fogalma és módszere.

E ponton természetesen el kell gondolkodnunk azon, hogy *A magyar nyelv értelmező szótára* az 1960-as években készült. Ennyi idő távlatában – túl a világnézeti, politikai kérdéseken, problémákon – számolnunk kell a nyelvi változással is. Mivel azóta másik értelmező szótárunk nem készült, alapvetően kénytelenek vagyunk erre hagyatkozni, miközben úgy látjuk, hogy a szó, szavak értelmezése lényegesen nem változott, habár a kritikai gondolkodás fontossága és reflexióval/önreflexióval való szoros kapcsolata jelentősen árnyalhatta a kifejezéshez fűződő viszonyulást, pozitív irányba tolhatta az értelmezést.³¹

Az irodalomkritika

A tanulmány nagyban épít irodalomtörténeti és bibliai párhuzamokra, ezért szükségesnek látszik az irodalomkritika fogalmának áttekintése is. E tekintetben a *Világirodalmi lexikon* irodalomkritika szócikkére támaszkodunk,³² amely a fogalmat részleteiben tisztázza, mi azonban csak a számunkra érdekes aspektusokat emeljük ki és kommentáljuk.

„Irodalomkritika: (görög kritész ’bíró’) *irodalmi kritika*; *irodalmi bírálat*: tágabb értelemben azon írásművek összessége, amelyek az egyes irodalmi irányok, írók, művek helyét, jelentőségét határozzák meg kora társadalmi, szellemi életén, ennek konkrét

³⁰ Lásd uo. 484. o.

³¹ A korábban említett készülő nagyszótárban a kritika, kritikus szócikkek még nincsenek kidolgozva. Az olvasókat azonban arra biztatjuk, hogy az itt közölt értelmezést a jövőben vessék össze azzal, amelyet majd a nagyszótárban olvashatnak (*A magyar nyelv nagyszótára*, lásd: <https://nagyszotar.nytud.hu/index.html>).

³² *Világirodalmi lexikon*, 5: 335–340. o.

dinamikáján, egészen belül. [Vagyis a kritika fontos, hozzáértést igénylő tevékenység, amely erősen kapcsolódik a társadalmi kontextushoz is. – *A szerzők*]

Legfőbb feladata az értékelés [...], az elemzés útján történő, elméleti alapú, szisztematikus megismerés. Szűkebb értelemben az újonnan megjelent irodalmi mű értékelő vizsgálata. [Ezek szerint az irodalomkritika értékeli, de ezt vizsgálódva, szisztematikus, elemző tevékenységre támaszkodva, azaz erre felkészülten végzi, alapvetően nem érzelmi, hanem tudományos alapon. – *A szerzők*]

Szociológiai szempontból az irodalomkritika az irodalom és a közönség kölcsönhatásának egyik intézményes eszköze. Egyrészt közvetíti, népszerűsíti az irodalmat, elősegíti megértését [...], másrészt válogat a megjelent irodalmi alkotások közül, kifejezésre juttatva az olvasóközönség [...] ízlését.” [Az irodalomkritika tehát megteremti a kapcsolatot az irodalom és a közönség között. E tevékenysége mindkét csoport számára hasznos, mert értéket közvetít és teremt, közelebb hozza az egyes (művész/alkotó, olvasó/fogyasztó) csoportokat. – *A szerzők*]

A kritika és a kritikus színre lépése a magyar irodalomban

Az olvasó joggal teheti fel a kérdést: Hogy jön ide az irodalomtörténet, mennyiben segíthet a fogalom megértésében? Nem véletlenül adódik az irodalomtörténeti párhuzam: Döbrentei Gábor 1818-ban írta meg a kritikáról, Simon Gabriella pedig 2011-ben a kritikus barátságról szóló tanulmányát. A két munka születése között kétszáz év telt el. Döbrentei írását olvasva meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy mennyi párhuzamot lehet felfedezni a kritikus 19. század elejéről származó leírása és a kritikus barát 21. század eleji bemutatása között. Mi lehet ennek az oka? A témán túl talán a kontextus hasonlósága: ahogyan a pedagógia, az iskola és a pedagógus helyzete változik korunkban, úgy változott meg az irodalmi élet hazánkban a 18–19. század fordulóján: egyrészt tevékenységét a mind szélesebb társadalmi nyilvánosság előtt végzi, így kritikájával is egyre inkább találkozik, másrészt új művészi/szakmai elvárások érvényesülnek vele szemben, és ahhoz, hogy ezekre megfelelően reflektáljon, baráti kritikusokra, kritikus barátokra mint mentorokra van szüksége. Vessünk tehát egy pillantást arra, hogy hogyan vélekedett Döbrentei Gábor a kritika és a kritikus szerepéről, a kritika helyes gyakorlásáról.

Amikor a felvilágosodás korában az irodalmi művek száma hazánkban is megszorodott, és a Kazinczy által dominált „levelező” irodalmi élet lassan, nehézkesen az irodalmi lapok nyilvánosságába tevődött át, és a széphalmi mester mellett egy új, a kritikusi működést legalább részben másképp értelmező új generáció tűnt fel,³³

³³ Lásd SZAJBÉLY 2014.

„nagyon határozott vélemény alakult ki a kritika megteremtésének szükségességéről”.³⁴ Adódott azonban a kérdés, hogy milyen legyen a kritika. Döbrentei szerint a valódi kritika, amely „nem csak léha ítélet”,³⁵ komoly irodalomelméleti, -történeti, esztétikai, nyelvészeti tudáson és szépérzéken alapul. A jó kritika legfőbb ismérve a „csinos érzés”, a „megtisztult értelem”³⁶ és az elfogulatlanság, alapja pedig a mű megértése. Ezt megerősíti a *Világirodalmi lexikon* szócikke is, amely szerint az irodalomkritika „mindig valamilyen értékkritérium (ideál) alapján ítél, amelyet az irodalom fogalmáról és társadalmi funkciójáról kialakult véleménytől függően irodalmon kívüli vagy irodalmon belüli szempontok határoznak meg”.³⁷

A fent leírtak okán több korabeli szerző, például Kazinczy, Döbrentei és Kármán szerint a kritika fontos, a kritikus pedig barát, méghozzá olyan, aki szakmai-szakértői tudás birtokosa, és tudását a fejlődés, a jobbra törekvés támogatása érdekében bátran, felelősségteljesen és helyesen használja. Döbrentei szerint a kritikus az író, különösen a kezdő író barátja, de ez csak a szakértő kritikusra igaz, aki a botlásokat egyrészt ismeretei, tudása által felismeri, másrészt a hibákat nem elkendőzi, hanem javító szándékkal felmutatja, elkülöníti az értékeset az értéktelentől.³⁸ Ez az író és a közönség közös érdeke.³⁹ Azaz a biztos ítéletű kritikus egyszerre fegyvertársa az írónak és a közönségnek, hisz ezzel a közönséget, a közönség fejlődését, így közvetetten ismét a szerző fejlődését is szolgálja.

Kérdés, hogy hogyan közölje a kritikus „meggondolt észrevételeit” úgy, hogy az elfogadható, fejlesztő és hasznos legyen. Döbrentei azt írja, hogy gorombaság nélkül, emberségesen, „tanulságos oktatással teljesen”, a „jót akaró szívességgel térítsen útra”, hisz „[a] szelídség magához vonz, a durvaság eltaszít”.⁴⁰ Ma talán úgy fejeznénk ki: legyen a kommunikáció és a tanácsadás mestere, asszertívan kommunikáljon, az igazságot őszintén, de bántó él nélkül megfogalmazva, hisz „[a] józan kritika miatt nem csügged el az író”⁴¹ – ezzel Döbrentei a jó, hibáiból tanulni akaró mentoráltat is bemutatja.

Ha ezek után egyetértünk Nógrádi Lászlóval abban, hogy „[k]ritika nélkül pedig az irodalom olyan, mint iránytű nélkül – a hajó”,⁴² igazunk van. Ha azt hisszük, hogy

³⁴ Uo. 1. o.

³⁵ DÖBRENTÉI 1981, 466. o.

³⁶ Uo.

³⁷ *Világirodalmi lexikon*, 5: 336. o.

³⁸ DÖBRENTÉI 1981, 466–467. o.

³⁹ SZAJBÉLY 2014, 29. o.

⁴⁰ DÖBRENTÉI 1981, 468–469. o.

⁴¹ Uo. 467. o.

⁴² NÓGRÁDI 1909, 1. o.

ezzel a kritika és a kritikusok helyzete megszilárdult a magyar irodalomban, nem is tévedhetnénk nagyobbat! Voltaképpen ez a kettősség jellemezte sokáig hazánkban a kritika helyzetét: nagy szükség van rá, de inkább érjen mást! A magyar irodalom, a magyar írók többsége a 19. század elején még nem volt felkészülve a kritika és a kritikus barát színrelépésére. Ennek azonban maga a kritika és a kritikusok felkészületlensége is oka volt, mert az, „hogya a kritikusnak milyen szempontok szerint kell elkülönítenie a jót a rossztól, nem vált reflexió tárgyává: az igazság pálcájának birtoklása magától értetődő volt”⁴³ Ezzel el is érkeztünk a kritika megbízhatóságának-megbízhatatlanságának problematikájához – ami vele és a kritikussal szemben bizonytalanságot és bizalmatlanságot szül.

Kritikus barátság a Bibliában

Nem kell sokáig lapozgatni a Bibliát, ha benne baráti vagy kevésbé baráti kritikusokat keresnénk. Az Ószövetség nagy részét prófétai könyvek teszik ki, és újra meg újra próféták működéséről tesznek tanúbizonyságot a történeti könyvek is. Ők rendre Istentől küldött kritikusként lépnek fel, de a törvény tükrében vagy éppen a prófétai szó nyomán felismert bűn és annak reflektív jellegű bűnbánati feldolgozása az ószövetségi költészetben is visszaköszön. A kritika és a tanítás mint intés meghallgatása az Ószövetségben kulcsfontosságú akkor is, ha egy próféta, de akkor is, ha a nép vezetője vagy egy apa által elmondott tanítás vagy intés segít az Isten útján járni: *„Hallgassatok az intésre, hogy bölcssek legyetek, és ne hanyagoljátok el azt!”* (Péld 8,33)

Az evangéliumokban több helyen találkozunk Jézus tapintatos tanácsaival (például: Mt 19,21; Mt 20,27; Mt 26,34; Jn 13,8). Az apostolok munkája során létrejövő gyülekezetek életében pedig fontos szerepet játszik az apostolok (1Kor 4,14) vagy az ő segítők és a gyülekezetek vezetőinek (2Tim 4,2; Tit 2,15) tanácsa és intése. Az Ószövetséghez hasonlóan itt is a közösség lelki vezetőinek a feladata a jó rend kialakítása, őrzése, helyreállítása, de olvasunk a közösség tagjai közötti figyelmeztetésről, intésről is (Kol 3,16). Az intést pedig kellő tapintattal (először négy szemközt: Mt 18,15), *„szelíd lélekkel”* (Gal 6,1) kell végezni. Ezek az intések valóban felfoghatók baráti kritikaként, megfogalmazóik pedig kritikus barátként, hiszen a Krisztust követők képzettségűtől, származástól függetlenül egyenrangú testvérek közösségévé váltak.

A terjedelmi határookra és a tanulmány témafelvető jellegére tekintettel csak néhány olyan jellegzetes gondolatot emelünk ki, amelyek akár a kritikus barátok, akár a baráti kritikusok számára is megfontolandó szempontokat tartalmaznak.

⁴³ SZAJBÉLY 2014, 29. o.

A továbbiakban elsősorban a kevésbé közismert fókuszról, a barátság témájából kiindulva törekszünk megválaszolni azt a kérdést, hogy milyen az a barát, akitől a kritikát is érdemes elfogadni.

Kölcsönös hűség és szimpátia – Barátság az Ószövetségben

Amikor az Ószövetség szövegeiből szeretnénk a barátságról tájékozódni, hamar szembesülünk azzal a „nehézséggel”, ami valójában a barátság mibenlétének komplexitására utal, hogy nincs a barát kifejezésnek egyértelműen megfeleltethető héber szó. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ne volna a szentíróknak tapasztalatuk a barátságról, sőt éppen a személyes kapcsolatok tapasztalata alapján tekintenek barátként azokra, akiket kölcsönös hűség és szimpátia köt össze. Ennek megfelelően sokféle főnevet használhatnak a barát értelmében: legyen szó akár rokonságban álló, akár saját népbeli vagy idegen ismerősről (מֵיֹדֶעַ), bizalmasról (אֶלֹוֹף) vagy sors- társról (חֶבֶר),⁴⁴ olyan erős kötelék kapcsolja össze őket, hogy képesek úgy szeretni a másikat, mint önmagukat (1Sám 18,1.3). Az ókori Közel-Kelet alapvetően rokoni, nemzeti kapcsolatokra építő társadalmában különös jelentőségű, amikor ezeken a kapcsolatokon túlmenő barátságokról szólnak. Ennek példáját Dávid és Jónátán, valamint Rúth és Naomi barátságában találhatjuk⁴⁵ – még ha ezt az állítást árnyalja is, hogy előbbi esetben a trónutódlás „örökös” kapcsolata, utóbbiban az eltérő nemzetiségűek közötti, bár csak időleges kötelezettséggel járó rokoni szál mégis megjelenik. Azonban mindkét történet dilemmahelyzetében még a rokoni szálaknál is előbbre valónak tekintett tudatos döntés szolgálja a barátság – avagy éppen a barát – túlélését.

Jób könyvében egy baráti társaság érkezik látogatóba, hogy vigasztalják szenvedő barátjukat (Jób 2,11). Vigasztalásul szánt – és részben kritikai élel megfogalmazott – kérdéseik azonban célt tévesztenek,⁴⁶ mivel nem sikerül megérteniük szenvedő barátjuk igényét. Belevesznek helyzetelemzési próbálkozásaikba, és nem veszik észre, hogy *„baráti szeretetre van szüksége a szenvedőnek”* (Jób 6,14a).

A Példabeszédek könyve érdekbarátokról (Péld 19,4.6–7; 14,20) és hű, megbízható barátokról (Péld 17,17; 18,24) is szól. Valószínűleg éppen a rokoni kapcsolatokra már kevésbé építő és azoknak kevésé kedvező városiasodás és ezzel párhuzamos hellenizálódás hozta magával, hogy a Kr. e. 3. századtól a bölcsességirodalomban egyre gyakoribb a – jellemzően nem rokonok közötti – barátságok említése.⁴⁷ A hel-

⁴⁴ FISCHER 2007, 1. o.

⁴⁵ Uo. 2–4. o.

⁴⁶ KODÁCSY-SIMON 2024, 41. o.

⁴⁷ FISCHER 2007, 6–7. o.

lenista virágkor idején készült deuterokanonikus könyv, Jézus, Sirák fiának könyve már hangsúlyosan tanít a barátságról és annak buktatóiról. Szembeállítja a hűséges, igaz barátot a látszatbarátokkal (Sir 6,1–17; 37,1–6); tanácsokkal szolgál a baráti kapcsolatot megrontani szándékozó pletykálkodás kivédését illetően (Sir 19,10–17), és a barát titkának kificsegeséről szólva figyelmeztet a barátság elherdálásának veszélyére (Sir 27,17–20). Egy a korábban lejegyzett tapasztalatok tanulságait is magába sűrítő – ma is használt – szólást is köszönhetünk ennek a könyvnek: „...amikor [az ember] bajban van, akkor látszik meg, ki a jó barát.” (Sir 12,9b)

Kritikát is szeretettel – Barátok az Újszövetségben

Míg az Istenhez fűződő szeretetkapcsolat éppen az egyenrangúság hiányában nem fogható fel klasszikus barátsággént, nagy kérdés, hogy tudunk-e Jézus barátairól akár szűkebb, akár tágabb tanítványi körében, és mit tudhatunk meg a követői közötti barátságokról, valamint hogy ezek a barátságok különlegeseek-e bármiben, vagy egyszerűen az emberi kapcsolatok adekvát megélését jelzik-e.

A barát (φίλος) szó huszonnyolc alkalommal a hétköznapi beszédnek megfelelő változatos hangsúlyokkal kerül elő az Újszövetségben. 3Jn 1,15 pedig úgy szól a gyülekezetről, mint baráti körrel. Ha gúnyos vádnak szánták is, Jézust joggal nevezik a „vámszedők és bűnösök barátjának” (Mt 11,19; Lk 7,34). Ez a szó jelenik meg a teológiai kifejtések alkalmával. Jézus barátaiként tekint a tanítványokra (Lk 12,4). Különös hangsúlyt kap ez a viszonyulás, amikor búcsúbeszédeiben a tanítványok baráttá emelését (Jn 15,15) jelenti ki.⁴⁸ Nem véletlenül jut tehát központi szerep a baráti szeretet szavának a Feltámadott Péterrel való beszélgetésében (Jn 21,15–18). Az Ószövetségből ismert⁴⁹ vendégbarátság (φιλοξενία) szava is számos alkalommal fordul elő az apostoli levelekben.⁵⁰ Sőt maga Jézus is meglátogatja a barátait.⁵¹ Az irgalmas samaritánusról szóló példázat (Lk 10,25–37) és az itt felidézett nagy parancsolat (Lk 10,27; 5Móz 6,5; 3Móz 19,18) értelmében pedig – akár a barátok szerepébe is lépő – valódi embertársaknak bizonyulhatnak a „felebarátok” is. (A felebarát – πλησίον – szava tizenhét alkalommal jelenik meg az Újszövetségben.)

Szembetűnő azonban egy másik barátot jelentő szó szerepe is. Ez a szó az Újszövetségben mindössze háromszor fordul elő, és mindháromszor vocativusban

⁴⁸ SÖDING 2007, 227–228. o.

⁴⁹ Pl. 1Móz 18; 19; 24; 1Kir 17,9; 2Kir 4,8.

⁵⁰ 1Tim 3,2; Tit 1,8; 3,13; 1Pt 4,9; Zsid 13,2.

⁵¹ Lk 10,38–42; Jn 11,1–44.

áll (ἑταῖρε) hangsúlyos, mondat eleji pozícióban.⁵² Ezzel a szóval szólítja meg a példázatbeli felettes (gazda vagy éppen király) „kritikus barátként” a tévesen méltatlankodót és a helytelenül cselekvőt, végül pedig Jézus eltévelyedett tanítványát, az őt árulón megcsókoló Júdást. Ez a „barátom” megszólítás az idézett igehelyeken egy szálanommal teli (utolsó) esély és útmutatás felkínálását jelezhetette.

Jézus tanítói tevékenysége során nagyon sokak számára fogalmazott meg kritikát akár megállapítások, akár kritikus kérdések formájában. Ezt mindig a legnagyobb tapintattal tette, ellenfeleivel vagy éppen követőivel sem a megszégyenítés vagy a legyőzés szándékával bocsátkozott párbeszédbe, hanem a tanítás, a gyógyítás, a jó belátásra térítés lehetőségét szem előtt tartva. Izgalmas továbbgondolni, hogy nemcsak földi életében, de a tanítását komolyan vevő követői napjainkban is igyekeznek kritikus barátként tekinteni rá, amikor útmutatásait személyes életükre vonatkoztatva olvassák.

Pál a barátság klasszikus etikai maximáit idézi keresztény kontextusba helyezve, amikor felszólítja a gyülekezetet: *„Egymás terhét hordozzátok: és így töltsétek be a Krisztus törvényét”* (Gal 6,2), vagy amikor így ír: *„...ugyanazt akarjátok: ugyanaz a szeretet legyen bennetek, egyet akarva ugyanarra törekedjete.”* (Fil 2,2) Ezek az idézetek eredeti szövegkörnyezetükkel együtt (Gal 6,1–4; Fil 2,1–5) pedig akár gyülekezeti körben is továbbgondolhatók: mert ahogy akkor, ma is kell, hogy legyen *„vigasztalás Krisztusban, ha van szeretetből fakadó figyelmeztetés, ha van közösség a Lélekben, ha van irgalom és könyörület”* (Fil 2,1), amiből krisztusi indulat fakad (Fil 2,5). Lukács írásában a gyülekezet legteljesebb összetartozásáról olvasunk: *„A hívők egész gyülekezete pedig szívében és lelkében egy volt. Senki sem mondott vagyonából bármit is a magáénak, hanem mindenük közös volt.”* (ApCsel 4,32)

Az első keresztény gyülekezetek nem zárt baráti körök voltak, mégis különleges, baráti jegyeket is mutató közösségeknek tekinthetők, amelyek nem olyan, a korabeli és mai társadalmakban egyaránt megszokott rendezőelvek mentén alakultak ki, mint a közös származási hely vagy a nemzetiség, társadalmi rang, azonos érdek vagy azonos érdeklődés, hanem ezeket a sokszínű közösségeket Jézus Krisztusba vetett hitük tartotta össze. Így lettek Jézus baráti körében maguk is barátokká vagy legalább valódi felebarátokká, és így vált lehetővé, hogy egymással való vitáik sokáig nem torkollottak szakadásba, hanem krízishelyzetekben és nyugodt időkben egyaránt a Krisztus nevében szolgáló munkatársak kritikus iránymutatása segítségével jutottak egyezségekre. Így váltak gyülekezeteik egymás iránt szeretet- és tiszteletteljes, szociális felelősséget viselő, egymást imádságban hordozó közösségek hálózatává.

⁵² Mt 20,13; 22,12; 26,50.

Összegzés

Tanulmányunkban vizsgálat tárgyává tettük a kritikus barát módszert és az ezt gyakorló szakértő támogató jellemzőit. Irodalomtörténeti és bibliai párhuzamok segítségével vizsgáltuk a kritika és a kritikus mint barát szerepét, így igyekeztünk ezt a fogalmat az olvasóhoz közelebb hozni. Példáink rámutatnak arra, hogy habár a kritikus barát fogalom viszonylag újkeletű, az a szerep, magatartás, módszer és kommunikációs eszköz, amit jelent, már a Bibliában is megjelenik, és azóta is fontos, ha valaki – mintegy mentorként – másvalaki fejlődését árnyalt, értő kritikával kívánja támogatni. A mentoroknak különösen nagy szükségük van erre a tudásra, képességre, a mentoráltaknak pedig arra, hogy a fejlődésre törekedve el tudják fogadni a jobbító szándékkal kimondott szavakat.

Habár a kritikus barátság mint fogalom értelmezése és elfogadása nehézséget jelenthet, az általa kialakuló szakmai tanulás és együttműködés a bizalom és az igaz barátság alapja is lehet. Az ilyen barátság napjainkban az élet értelméért vagy a helyes életfolytatásért vívott küzdelemben is érthető és elfogadható válaszokat nyújthat az elmagányosodástól rettegő individuum számára, hisz a földi élet keretei között mennyi enyhülést, erőt, sokszorozódó örömet nyújtanak a barátságok! A zsoltár is elismeri: „*Ó, mily szép és mily gyönyörűséges, ha a testvérek egyetértésben élnek!*” (Zsolt 133,1)⁵³ A barátságban önmagát felismerő megszólalókhoz csatlakozva pedig nem egyszerűen a barátok, de a mindenkori tanítók és tanítványok, az érzéseket visszatükröző lelkigondozók, a sikerekre és kudarcokra is fejlesztő visszajelzést nyújtó mentorok és mentoráltak viszonyára is asszociálhatunk.

Felhasznált irodalom

- A magyar nyelv értelmező szótára.* 1. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
A magyar nyelv értelmező szótára. 4. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
A magyar nyelv nagyszótára. <https://nagyszotar.nytud.hu/index.html> (Megtekintés: 2025. február 20.)
 DÖBRENTÉI Gábor: A kritika. In: Tarnai Andor – Csetri Lajos (szerk.): *A magyar kritika évszázadai.* 1. köt. *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1981. 466–469. o.
 European Commission: *Developing coherent and system-wide induction programmes for beginning teachers. A handbook for policymakers.* European Commission Staff Working

⁵³ Itt a „testvér” nem egyszerűen a vér szerinti testvéreket, hanem az Izrael népéhez tartozó közösséget jelenti.

- Document SEC, 2010. http://ec.europa.eu/education/policy/school/doc/handbook0410_en.pdf. (Letöltés: 2025. február 20.)
- FISCHER, Alexander Achilles: Freundschaft (AT). *WiBiLex*, 2007. <https://bibelwissenschaft.de/stichwort/18617/>. (Megtekintés: 2025. február 21.)
- HAUSMANINGER, Herbert: Amicitia. In: *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden*. 1. köt. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1979. 299–300. o.
- JONES, Marion: Supporting the Supporters of Novice Teachers. An analysis of mentors' needs from twelve European countries presented from an English perspective. *Research in Comparative and International Education*, 4. évf. 2009/1. <http://dx.doi.org/10.2304/rcie.2009.4.1.4>
- KODÁCSY-SIMON Eszter: *Engedjétek kérdezni a gyermekeket! Az egzisztenciális kérdések lehetőségét teremtő ereje a hittanórán*. L'Harmattan, Budapest, 2024. (Coram Deo.)
- KOTSCHY Beáta – SALLAI Éva – SZŐKE-MILINTE Enikő: *Mentorok tevékenységének támogatása. Segédanyag a köznevelési intézményekben dolgozó pedagógusgyakornokok mentorainak*. Oktatási Hivatal, Budapest, 2016. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/pem/mentori_segedlet.pdf. (Letöltés: 2025. február 20.)
- Magyar etimológiai szótár. *Arcanum.com*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/>. (Megtekintés: 2025. február 5.)
- M. NÁDASI Mária (szerk.): *A mentorfelkészítés rendszere, próbája, a mentorképzés szakterületi előkészítése*. 1–3. köt. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011.
- MOLNÁR Katalin – NÁDASI Mária – SZIVÁK Judit – HUNYADI Györgyné: *A mentortanárképzés tartalmi továbbfejlesztése, gyakorlati vonulatának megtervezése és bevezetése*. Konceptió. ELTE, Budapest, 2015. http://pedagoguskepzes.elte.hu/images/anyagok/iii2/29_a_mentortanrkpzs_tartalmi_tovbbfejlesztse_konceptio.pdf. (Letöltés: 2025. február 5.)
- NAGY Krisztina: *A mentorok tanulását és folyamatos szakmai fejlődését meghatározó tényezők*. PhD.disszertáció. ELTE, Neveléstudományi Doktori Iskola, 2020. https://ppk.elte.hu/dstore/document/562/nagy_krisztina_disszertacio.pdf. (Letöltés: 2025. február 21.)
- NÓGRÁDI László: Arany mint kritikus. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 19. évf. 1909/1. 1–33. o.
- NORMAN, Patricia J. – FEIMAN-NEMSER, Sharon: Mind activity in teaching and mentoring. *Teaching and Teacher Education*, 21. évf. 2005/6. 679–697. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2005.05.006>
- SIMON Gabriella: A kritikus barát módszer. A kritika művészete. *Pedagógusképzés*, 9. évf. 2011/1–2. 47–64. o. <https://doi.org/10.37205/TEL-hun.2011.1-2.04>
- SÖDING, Thomas: Freundschaft mit Jesus. *Internationale katholische Zeitschrift Communio*, 36. évf. 2007/3. 220–231. o. <https://doi.org/10.57975/ikaz.v36i3.5653>
- SREB: *Mentoring Beginning Teachers. Program Handbook*. The Alberta Teachers' Association, Alberta, 2017. <http://ncee.org/wp-content/uploads/2017/01/Alb-non-AV-18-ATA-Mentoring-beginning-teachers.pdf>. (Letöltés: 2025. február 21.)
- SZAJBÉLY Mihály: Az irodalmi kritika helyzete a 19. században. *Alföld*, 65. évf. 2014/3. 29–37. o.

- Útmutató a mesterpedagógus fokozatot megcélzó minősítési eljáráshoz.* 4., jav. vált. Oktatási Hivatal, Budapest, 2016/2019. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/ped-minosites/2020/Mester_utmutato_negyedik_2019_vegl.pdf. (Letöltés: 2025. február 20.)
- Világirodalmi lexikon.* 5. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- WOOD, Ann L. – STANULIS, Randi: Quality teacher induction. „Fourth-wave” (1997–2006) induction programs. *The New Educator*, 5. évf. 2009/1. 1–23. o. <http://dx.doi.org/10.1080/1547688X.2009.10399561>